

ISMERETLEN ADATOK SYLVESTER JÁNOSRÓL 1770-BŐL

Közel másfél évszázada, hogy Révész Imre Sylvester Jánosról szóló tanulmányában hivatkozott egy általa is csak hírből ismert forrásra. A munka két soproni evangélikus tanár, Wietorisz Jonatán és Szarka János 1770-ben keltezett kézírata. A szerzők Révész tudomása szerint „a magyar protestáns reformatio történetét adják elő.” Ami a Sylvester-ről szóló részeket illeti, a tanulmányíró így nyilatkozik: „Ezen műből az Erdősi [!] vonatkozó rövid pontokat Bauhoffer György budai és Fabó András agárdi ev. lelkész urak közölték velem, a legnemesebb készséggel, melyért fogadják itt is legőszintébb köszönetemet.”¹ A Révész által tovább „közölt” néhány mondat önmagában is rendkívül figyelemreméltó, mindeddig azonban senki sem használta fel a Sylvester-kutatásban.²

A hivatkozott „ev. lelkész urak” egykori olvasmánya – vagy annak egy másolata – megtalálható Budapesten, az Evangélikus Országos Levéltárban. Gottlieb Gamauf ötkötetnyi magyar evangélikus egyháztörténeti kéziratgyűjteményének első darabja: a magyar szuperintendensek latin nyelvű áttekintése.³ A szerzők bevezetőjükben foglalják össze, amit a magyar protestáns egyháztörténet kezdeteiről tudtak. Főszövegükhöz két ponton fűznek Sylvester Jánosra vonatkozó terjedelmes lapalji (*a* és *b*) jegyzetet. Anyaguk számos meggondolandó adatot tartalmaz, mindenképpen érdemes a kritikus olvasásra. Ezért az alábbiakban a legszükségesebb megjegyzések előrebocsátása után közlöm a bevezető Sylvester szempontjából fontos néhány lapját: előbb folyamatosan a főszöveget, majd egymás után a két jegyzetet.⁴ Először a magyar fordítást adom, majd csatolom az eredeti szöveg átírását. A legérdekesebb részletet hasonmásban is közreadom.

¹ RÉVÉSZ Imre, *Erdősi János magyar protestáns reformátor, különös tekintettel némely magyar tudósok balvéleményére*, Debrecen, 1859, 19.

² Révész idézete alapján hívtam fel a figyelmet a forrás jelentőségére: BARTÓK István, *Régi magyar grammatikák Sopronban: Adalékok Sylvester János Grammatica Hungarolatinájának utóéletéhez*, MKsz, 117 (2001), 173–188. Ugyanitt méltattam Wietorisz Jonatán és Szarka János szerepét a magyar grammatikai irodalom történetében.

³ *Memorabilien zur Geschichte der Evangelischen Kirche in Königreiche Ungarn. Gesammelt von Gottlieb Gamauf. Erster Band. Superintendentes Hungari Evangelico-lutherani, qui praecipue Hungaricae Nationis Ecclesias curabant in tres Dioceses distributas. Sopronii, 1770. Accurata opera collecti per Joannes Zarka et Jonathan Wietoris. Anno 1770, diebus Maii, Sopronii. Jelzete: V. 109a.*

⁴ *Prolegomena*, 10–13. lapok.

I. Megjegyzések

A Wietorisz–Szarka szerzőpáros kitételei helyenként megdöbbenőek, máshol nagyon is logikusan egészítik ki eddigi ismereteinket. Az egyes állítások hitelességét tanulmányok hosszú sorában lehetne tisztázni. Ez alkalommal csak röviden sorolom fel a további kutatásra érdemes mozzanatokat.

Sylvester János életrajzával kapcsolatban a legmeglepőbb, hogy német nemzetiségűnek tartják. Különösen értékes adalékot olvashatunk Sylvester mindaddig csak feltételezhető második wittenbergi tartózkodásáról 1534-ben és az azt követő években. A szakirodalom eddig csak indirekt módon következtethetett erre az időszakra. Az alább közölt szövegben viszont határozottan az áll, hogy Sylvester 1537-ben Wittenbergből tért haza, Dévai Bíró Mátyással együtt. A kérdéses időszak nem pusztán az életrajz pontosítása miatt fontos. Ha hitelesnek bizonyul, még kevésbé tulajdoníthatjuk a véletlen művének azokat az egyezéseket, amelyek Sylvester munkásságában az adott időben Wittenbergben hozzáférhető forrásokkal figyelhetők meg.⁵

Mentalitástörténeti szempontból nem elhanyagolható az az állítás, mely szerint Sylvester elpártolt Luthertől és Zwingli táborához csatlakozott. Érdekes a fiktív sírfelirat. A nyolcsoros, disztichonokban írt költeményről nem derül ki, hogy vajon Wietorisz vagy Szarka saját szerzeménye, esetleg készen találták valahol. Akárhogy is van, Sylvester János utóéletének dokumentumaként megérdemli a nyomdafestéket.

Több ismeretlen Sylvester-műre utal a kézirat – kár, hogy nem tudni, mennyire megbízható források alapján. Korántsem lenne érdektelen, ha határozottan állíthatnánk: léteztek Sylvesternek olyan munkái, mint az új tanok védelmében írt füzetek, vagy a bécsi Johann Faber elnöklétével tartott beszélgetés (egyetemi disputáció?), a magyar főurakhoz címzett inté, esetleg a falvakban és városokban elhangzott tanításainak (prédikációk?) nyomtatott változatai.

A legérdekesebb a *Grammatica Hungarolatina* említése. Elsősorban azért, mert korábbi minden eddig ismert hivatkozásnál. A szakirodalom Michael Denis 1782-es adatát tartja a legkorábbinak. Az alább közölt hely azonban legkevesebb 12 évvel hamarabb keletkezett. További érdekessége, hogy a szerzők forrásukat is megnevezik: „praeter Novum Testamentum, etiam Grammaticam Hungaricam ejus vidisse se scribebat Celeberrimus Schwarczius”. Minden bizonnyal az iglói származású, német földön híressé vált Gottfried Schwarzra (1707–1788) kell gondolnunk. Az igencsak termékeny szerző munkáinak alapos átvizsgálása szolgálhat újabb adalékokkal a *Grammatica Hungarolatina* utóéletéhez.⁶

⁵ Vö. BARTÓK István, *Grammatica Hungarolatina – Grammatica Latinogermanica: Sylvester János és Marcus Crodellius*, ItK, 102 (1998), 642–654.

⁶ Denistről, forrásairól és a Gottfried Schwarz mellett szóló érvekről részletesebben írtam a 2. jegyzetben hivatkozott tanulmányban.

Hitelt érdemlő dokumentumokból nem könnyű bemutatni a helyet, ahol először ragyogott fel az Evangélium sugárzó fénye. Tudniillik amit Ember előhoz Újhelyi (?) alapján, akit 1522-ben az igaz tanok megvilágosítottak, az olyan szerző tekintélyére támaszkodik, aki korban igen távol volt tőle. Az ő nyomán azt írja, hogy részint azért, mert a különféle népek kapcsolatban voltak egymással, részint azon tanulók buzgólkodásának eredményeként, akik Grynaeus és Vinshemius eszméit vallották, Magyarországnak ebben az igen nevezetes részében, ami a Dunától délre terül el, elterjedt a helyreállított vallás hiteles megismerése, mégpedig ismeretlen szerzők jóvoltából. Így volt ez mindaddig, amíg János király ki nem szabadította fogságából Dévai Mátyást. Őt ellenségeinek vádjai alapján börtönözték be; korábban már Kassán és Budán kiváló eredménnyel hirdette az Evangéliumot. Elődeink is az ő tanaiból merítettek, amikor kárhoztatták a régi vallást, amit a babonaság és a tévelygés beszennyezett. Bizonyosan hiteles forrásban olvassuk, hogy Dévai Magyarországnak az Ausztriához közel eső tartományaiban merészelte terjeszteni az új tanokat. Az ellenség kezei közé került, és Ferdinánd király parancsára börtönbe zárták; Bécsben méltatlanul szenvedett megpróbáltatásokat. Ezekről mégis megmenekült: akár lelke megtörhetetlen kitartásának köszönhetően, győzedelmeskedvén ellenségei fölött; akár, ahogyan mi is látjuk, az igen kiváló férfiú, Nádasdy Tamás közbenjárására. Nádasdy a másik királyhoz tartozó területeket önszántából elhagyta, és Ferdinándhoz csatlakozott. Szolgálatában jól ment sora, sok királyi kegyet biztosított magának. Dévai Sárvár biztos falai közé vonult vissza. Ott 1535-ben nem tétlenkedett. Még ha az írók hallgatnak is erről, a tények önmagukban épp eleget mutatnak azok számára, akik nagyon is jól tudják, mennyi mindent tett a vallás terjesztéséért. De nem sokáig ragyogott a mi Dunán inneni világunknak e hajnalcsillaga. Mert akár azért, hogy kiegészítse tanulmányait, akár azért, hogy távollétével csillapítsa ellenségei gyűlöletét, ismét Wittenbergbe ment. Azután 1537-ben mégis visszatért, Sylvester Jánossal együtt, a) Nádasdy Tamáshoz, régi pártfogójához, aki akkortájt a leghíresebb főúr volt, és hozta magával Melanchthon ajánlóleveleit.

Akkoriban a kiváló férfiú, Nádasdy Tamás, akiről most emlékeztünk meg, egy iskola építésének tervét forgatta a fejében. Az volt a célja, hogy előmozdítsa a leghasznosabb tudományok elsajátítását. Amikor erről Melanchthon Dévain keresztül véletlenül értesült, nemcsak hogy helyeselte, hanem minden erejével törekedett rávenni, nehogy elálljon szándékától. Igen sürgette, és közbenjárásáról is biztosította, ha gondot fordít rá, hogy az egyházat áthassa a tiszta tudomány. Ezt a tervet akár magától találta ki a nagyszerű gróf, Nádasdy, akár Dévai tanácsolta neki korábban, semmi okunk kételkedni benne, hogy Melanchthon igen buzgón támogatta. Így tehát Dévai, amint visszatért hazájába, ismét igen kiemelkedő munkát fordított a területre, amely menedéket nyújtott a viharos körülmények ellen. Sylvester b) pedig, hogy álljon rendelkezésére valami az ifjúságnak, amiből az igaz tudomány elemeit megkaphatja; az egész népet pedig meg lehessen győzni mindarról, amit mestereitől a vallásról tanult, magyar nyelvre fordította az Újszövetség

szent könyveit. Olyan buzgón látott a munkának, hogy Nádasdy támogatásával, akinek Melanchthon ajánlotta, 1541-re eleget is tett feladatának.

a) Ez a Sylvester német nemzetiségű, járatos a nyomdász mesterségben; lehetséges, hogy Dévai azért vette rá ennek megtanulására – úgy tűnik –, hogy munkálkodása eredményeként adjanak ki bizonyos könyveket Magyarországon. És mivel a híres-neves Schwarczius azt írta, hogy az Újtestamentumon kívül látta Sylvester magyar grammatikáját is, igen valószínű, hogy több mindent is kinyomtatott, de, fájdalom, sok közülük méltánytalanul elveszett. Ebből az alkalomból jónak látjuk megjegyezni, hogy úgy véljük: az első magyar nyomdák, mint Sylvesteré is, hordozhatók voltak, és nem kapcsolódtak egy bizonyos helyhez. Ezért a könyvek vagy hely nélkül jelentek meg, vagy pedig gyakran valami jelentéktelen helyet tüntettek fel rajtuk; olyat, amiről biztosan tudjuk: sohasem virágzott úgy, hogy állandó nyomdája lett volna. Sylvesterről a többit lásd, ha kíváncsi vagy rá, a b) jegyzetben. W. J.

b) Sylvester Jánosról, aki oly kiemelkedő szolgálatot tett hazájának, különösen a magyar nemzetnek, szégyenletesen keveset tudunk. Wittenbergben Luther és Melanchthon tanítványa volt, és Melanchthon mint tudós férfiút ajánlotta Nádasdy Tamás gróf jóindulatába. Igen figyelemreméltó tolmácsolója az Újszövetség könyveinek; e munkája Heltai Gáspár véleménye szerint is hasznos segédeszköz a keresztény tudomány megismeréséhez. Ennyi, amit tudunk. Ha nevét és munkásságát egyszerre vizsgáljuk, akkor is igen keveset sejtethünk tisztsegeiről, amiket viselt, vagy arról, hogy merrefelé működött, akárcsak személyéről és tevékenységéről. Amiből kiindulhatunk: Dévai Mátyás dicsérete, akinek börtönbüntetést kellett elviselnie vallásáért; Melanchthon ajánlása, aki tudománya, bölcsessége és kegyessége miatt méltatta; tanainak védelmében írt könyvei, amelyek néhány lapot tesznek ki; annak a beszélgetésnek a kiadott formája, amelyet a bécsi Faber elnöklétével tartott; tanítása néhány magyar főúrhoz és tanainak hirdetése bizonyos városokban és falvakban; az, hogy elpártolt mesterétől, Luthertől, és Zwingli táborához csatlakozott, és hasonló. Mindezek ellenére híre elenyészett. Sylvester ismeretlen helyen nyugszik. Neki, aki ama egyetlen művével az előkelőségeknek, a főuraknak, a tömegeknek, Magyarország népének, sőt még magának a felszentelt rendnek is, nemkülönben a tanulóifjúságnak a lehető legnagyobb hasznára vált; a bölcs tudomány elemeit valamennyi magyar üdvére fordította – neki nem jutott osztályrészül, hogy híre századokon keresztül ragyogjon. Skarica Máté, amikor Szegedi életét könyvének nem éppen értékes lapjain – nem tudom, mennyire pontosan – érintette, említi kiváló férfiak hírét. Sylvesterről, aki igen fontos kötetet írt, nem szól. Heltai Gáspár szavai mutatják, hogy Sylvesternak nagyobb dicsőséget tulajdonított, mert akkoriban Sylvester munkája ösztönözte, segítette, mivel merített is belőle. Némelyek még kapcsolódnak hozzá; van, aki meg akarja menteni a feledéstől, van, aki csodálja. Korunkban csaknem ismeretlen, alig tudunk róla. Mégis egy valamit hagyott maga után, ami felül fogja múlni más dolgainak a hírét. Ami túlélte őt, az a dicsősége, jóllehet igen haloványan maradt fenn. Mivel e kiváló férfiú emlékezete elenyészett, nem is gáncsolhatta senki. A közügyek sodrában semmi nem őrizte meg sem erényeit, sem hibáit; e nagyszerű ember híre rejtve maradt. De ki vonhatná kétségbe, hogy a maga korában mégis ismertebb volt, mint most, hiszen még az

erdélyiek is tudtak róla? Véghezvitt munkájának dicsőségét másfelé kereste, és meg is találta. Sírja, bármi is legyen, ami takarja, akármilyen ékes díszre méltó. Lehetőségeinkhez képest majd megkeressük, fenntartjuk, senkinek sem engedjük át. Bármi is síremléke, sírfelirat gyanánt, az idők végezetéig e sorokat szenteljük emlékének:

A híres pannon föld szülte Sylvestert, és a tudományokon csiszolódott szavakat hozott a pannonoknak. Ő művelte ki a pannonokat és a dákokat, és akiket a Duna választ el egymástól, mutatva nekik az üdvösség útját. Ragyogó hírnök volt, kegyes könyvek tolmácsolója, amelyeket maga Isten hagyott nekünk. Urnája ismeretlen helyen nyugszik, de igen nemes; és nemes a sír, mely e férfiú csontjait fedi.

II. 2. Latin szöveg

Nec facile monstrari ex documentis, quae quidem certam fidem mereantur, locus prout, ubi prius jubar Evangelii effulsisset. Ettenim quod Emberus de Vihelino anno 1522 vera doctrina illustrato, adfert, auctoritate scriptoris nititur multum ab ea aetate remoti. Scripsit inde, tum populi commercio, tum studio discipulorum, quos Grynaeus Vinshemiusque reliquerunt, restauratae Religionis notitia, vera, in nobilissima haec regione Hungariae, quae ab Istro flumine ad Meridiem recessit, incertis quidem auctoribus, donec carceribus in quos hostium accusatione conjectus a Rege Johanne fuit liberatus Mathias Devay, qui jam antea Cassoviae Budaque praeconem Evangelii felicissimo successu egit, nostris quoque Majoribus auctor fuisset, deferendae, quam superstitio, quam error foedavit, avitae Religionis. Certa enim fide relatum legimus, eundem in provinciis Hungariae, quae Austriae propinquant, novam doctrinam divulgare ausum, in manus hostium incidisse, jussuque Regis Ferdinandi, in vincula datum, Viennae calamitates non meritis perpassum. Ex his tamen sive invicta animi constantia, victis hostibus, sive, ut nobis quidem videtur, intercessione Illustrissimi Herois Thomae Nadasdii, qui quod aemuli Regis partibus sponte relictis, ad Ferdinandum transiit, multa apud eum gratia tum valebat erutus, Sarvarinum se in tutum recepit, ubi segnem eum non fuisse anno 1535 etiam silentibus scriptoribus, res ipsa satis ostendit, quibus non ignotum est, ejus in propaganda Religione studium. Sed non diu luxit, Lucifer hic orbi nostro Cis-Danubium. Nam sive plenioris consequenda caussa eruditionis, sive ut inimicorum absens mitigaret invidiam, Vittebergam iterum secessit. Rediit tamen inde 1537 cum Johanne Sylvestro, a) adlatis ad Principem tum Procerum, Thomam Nadasdium, veterum Patronum, a Melanchtone commendatitiis.

Volvebat tum animo Illustrissimus Heros Nadasdus, cujus nunc meminimus, consilium erigendae Scholae, ad excitanda optimarum artium studia, quod cum Melanchton per Devayum forte inaudivisset, non tantum vehementer probavit, sed omnibus etiam nervis commendare adnixus, ne id abjiciat, ursit, inde successum pollicitus, si daret operam ut Ecclesia pura doctrina imbuantur. Id consilium sive ex se sumpserat Illustrissimus Comes Nadasdus, sive datum a Devayo ante acceperat, ab hoc strenue adjutum, non est quod dubitemus. Ita ergo reditus patriae Devayus egregiam cursum impendit operam Regioni,

quae perfugium adversus tempestates praebuit. Sylvester *b)* autem ut haberet Juventus, unde verae doctrinae elementa peteret, populus autem, ut de iis, quae a Magistris tradita de Religione acceperat, persuaderetur, Sermone Hungarico libros sacros, quos novum foedus complectitur interpretatus est, in laboresque tam strenue incubuit, ut anno 1541 patrocinate, cui a Philippo commendatus fuit, Nadasdio praelato liberaret.

a) *Sylvester hic natione Germanus, gnarus artis typographicae vel eo nomine allectus per Devayum esse videtur, ut ejus opera ederentur aliqui libelli in Hungaria. Atque cum praeter N. Testamentum, etiam Grammaticam Hungaricam ejus vidisse se scribat Cel. Schwarczius, probabilissimum est, eum etiam plura edidisse typis, at quod dolemus, injuria multa absumpta. Etiam hoc annotasse hac occasione juvabit, quod Typographias primas Hungarorum, uti & Sylvestri, portatiles, nec uni loco affixas fuisse nobis quidem videatur. Ideo vel comparent libri sine loco, vel saepe locus vilis adjicitur, quem certo scimus nunquam ita floruisse, ut Typum constantem habuerit. Cetera de Sylvestro vide sis Notam b). J. W.*

a) Sylvester hic natione Germanus, gnarus artis typographicae vel eo nomine allectus per Devayum esse videtur, ut ejus opera ederentur aliqui libelli in Hungaria. Atque cum praeter Novum Testamentum, etiam Grammaticam Hungaricam ejus vidisse se scribebat Celeberrimus Schwarczius, probabilissimum est, eum etiam plura edidisse typis, at quod dolemus, injuria multa absumpta. Etiam hoc annotasse hac occasione juvabit, quod Typographias primas Hungarorum, uti & Sylvestri, portatiles, nec uni loco affixas fuisse nobis quidem videatur. Ideo vel comparent libri sine loco, vel saepe locus vilis adjicitur, quem certo scimus nunquam ita floruisse, ut Typum constantem habuerit. Cetera de Sylvestro vide sis Notam b). J. W.

b) De Johanne Sylvestro, qui tam egregie de patria imprimis gente Hungarica, meruit, pauca nos scire pudet. Vittenbergae Lutheri Philippique discipulus, Comitique Thomae Nadasdio ab Philippo tanquam Vir doctus commendatus; Interpres novi foederis librorum non contemnendus, hoc labore etiam Gasparis Heltai suffragio bene de doctrina christiana promeritus. Haec scimus. Caeterum, Nomine operi subjecto, ne munus quidem, quod gestit, aut ibi egit addidit, tam modeste de se ipso, laboreque sentiens. Mathias Devay carcerum pro Religione tollerandorum laude; commendatione Melanchtonis, Doctrinae, Prudentiae, pietatis, elogio decoratus; conscriptis pro defensione Doctrinae

libellis, qui paucis foliis continentur, colloquio, quod cum Fabro praesule Viennensi, habuit, edito; Institutione aliquot Hungariae procerum atque praeconio doctrinae in quibusdam oppidis & vicis, desertione Magistri sui Lutheri, transfugio in castra Czvinglii, caetera, fama super aethera motus. Sylvester in obscuro jacens, qui uno illo opera Magnatibus, proceribus, populo, plebisque Hungariae imo ipsi sacro ordini, atque Juventuti Scholasticae plurimum profuit, ipsa elementa sanioris doctrinae cunctis Hungaris propinavit, duraturum in aevum utilis inclarescere non potuit. Mathaei Scaricaei, quod vitam Szegedini, levibus chartis nescio quam exacte ille vit, fama volat per ora Virium. Sylvester justi voluminis auctor, elogiis caret. Gasparem Heltaium Sylvestro meliora dedisse gloria, tum, Sylvestri labore excitatum, adjutum, quia consuluit, verba argunt. Plures singulis plus posse, quis negare sustineat, quis miretur. Noster omnibus nostra aetate ferme ignotus, & ignobilis, unum tamen argumentum reliquit, quod reliquorum omnia praeconia superet. Quod ei superest, exiguum licet, Gloria, est. Suppressa Viri memoria, nemo vituperavit. Nec virtutibus, nec vitiis ob administratam quamcunque obtinuit Provinciam insignis prudenter latuit; sua tamen aetate nobiliorem quam nunc est fuisse, quia & Transilvanis notus, quis dubitet. Gloriam acti praeconii alibi quaesivit, invenit, tumulus, quicumque ei contigit, quovis ornamento dignus est, nos eum pro nostro agnoscamus, retinebimus, nulli concedemus: istud quidquid est, Epitaphii loco in perpetuum ei consecramus:

Pannona Sylvestrum genuit clarissima tellus,
 Artibus excultum⁷ Pannonis ora tulit.
 Pannonas & Dacos, & quos secluserat Ister,
 Edocuit, monstrans ille salutis iter.
 Praeco fuit clarus, pius interpretsque librorum,
 Quos auctor nobis tradidit ipse Deus.
 Ignota jacet ille quidem, sed nobilis, urna;
 Nobilis est tumulus, qui tegit ossa Viri.

⁷ Az „excultum” elírás vagy másolási hiba lehet, ugyanis nyelvtanilag „exculta” lenne helyes.